

2. *Габов А. В.* Ценные бумаги: вопросы теории и правового регулирования рынка / А. В. Габов. – М.: Статут, 2011. – 1104 с.
3. *Шевченко Г. Н.* Правовое регулирование рынка ценных бумаг: учебное пособие / Г. Н. Шевченко. – М.: Статут, 2004. – 173 с.
4. *Власова А. В., Вошатко А. В., Грачев В. В., Чуваков В. Б.* К развитию вексельно-правовой теории / А. В. Власова, А. В. Вошатко, В. В. Грачев, В. Б. Чуваков // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 193–204.
5. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави: підручник. – 2-ге видання / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
6. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. – Вид. 9-е, зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
7. *Диденко А. Г.* Целевые ветви права / А. Г. Диденко // Специализированный ежемесячный журнал «ЮРИСТ». – 2011. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.zakon.kz/4446296-o-celevykh-vetvakh-prava.html>.
8. *Машков А. Д.* Проблемы теории держави і права. Основи: курс лекцій / А. Д. Машков. – К.: Четверта хвиля, 2008. – 464 с.
9. *Васильев А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 264 с.
10. *Бобкова А. Г.* Правовое обеспечение рекреационной деятельности / А. Г. Бобкова – Донецк: Юго-Восток, 2000. – 308 с.
11. *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
12. *Алексеев С. С.* Общая теория права. – В двух томах. Т. II / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1982. – 360 с.

The concept of the stock legal relationships is defined in the article. The system of rules governing the stock legal relationship and their place in the system of Ukrainian law is studied.

В статтє определено понятие фондовых правоотношений. Исследована система норм, регулирующих фондовые правоотношения и их место в системе права Украины.

ВЗАЄМОДІЯ ЗАСАД СПРАВЕДЛИВОСТІ, РОЗУМНОСТІ Й ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ЗМІСТУ ДЕЛІКТОЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Примак В. Д.,

*кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

Стаття присвячена виявленню значення та розгляду особливостей взаємодії засад справедливості, розумності й добросовісності у контексті визначення змісту деліктоздатності порушника суб'єктивного цивільного права потерпілої особи та реалізації функцій цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: справедливість, розумність, добросовісність, деліктоздатність, цивільно-правова відповідальність.

В Україні природно-правові принципи справедливості, розумності й добросовісності визнаються складовими елементами права загалом [1] і засадами цивільного законодавства зокрема (п. 6 ст. 3 ЦК України). Проте наукою цивільного права не приділяється належної уваги висвітленню вияву кожного з вищезгаданих морально-правових імперативів та способів їх взаємодії при визначенні здатності різних категорій суб'єктів цивільного права брати участь у відносинах цивільно-правової відповідальності.

Підгрунтям для реалізації принципу вини, що постає як трансформований відповідно до цілей і функцій цивільно-правової відповідальності вияв засади добросовісності, є деліктоздатність зобов'язаної особи (її здатність нести відповідальність за свої протиправні вчинки за рахунок власного майна [2]), котра зазвичай вважається однією із складових цивільної дієздатності [3]. Водночас законодавство передбачає не тільки численні випадки виключення вини зі складу умов відповідальності за порушення окремих видів цивільних відносин, а й допускає у виняткових випадках надання належної потерпілому компенсації за рахунок осіб, які під час завдання шкоди не розуміли значення своїх дій чи не могли ними керувати, або є неделіктоздатними загалом. Утім, наскільки це узгоджується з необхідністю послідовного впровадження засад справедливості, розумності й добросовісності? Спробуємо відповісти на зазначене питання в межах представленої статті.

Дієздатність суб'єкта цивільного права базується на (спростовній щодо фізичної особи) презумпції наявності у нього певних інтелектуальних і вольових властивостей, що об'єктивно уможливають: а) адекватність усвідомлення характеру обстановки, власного інтересу й інтересів інших осіб, фактичного і юридичного значення як своїх дій, так і дій оточуючих, а рівно й передбачення юридично значущих наслідків своїх і чужих діянь; б) спроможність керувати своїми діями, тобто здатність приймати певні вольові рішення і

виражати їх назовні, спрямовуючи зусилля на реалізацію певних цілей, в тому числі в плані вжиття заходів, необхідних для виконання своїх обов'язків та запобігання завданню шкоди стороннім особам. За межами окреслених інтелектуально-вольових можливостей вини немає й бути не може.

Водночас статті 1184 і 1186 ЦК України передбачають також і можливість покладання майнового тягара відшкодування на юридично або фактично (тимчасово) недієздатних осіб. У першому випадку суд може постановити рішення про часткове або повне відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, за рахунок майна недієздатного заподіювача шкоди, якщо опікун останнього помер або у нього відсутнє майно, достатнє для здійснення такого відшкодування, а сама недієздатна особа має таке майно; у другому випадку суд вправі з урахуванням матеріального становища потерпілого та особи, яка в момент заподіяння шкоди не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, постановити рішення про відшкодування цієї шкоди частково або у повному обсязі, тоді як за звичайних умов така шкода не підлягає відшкодуванню. Тут з огляду на зміст порушених особистих немайнових прав та баланс майнових інтересів відповідних призвідників шкоди і потерпілих справедливості вимагає віддати перевагу у зазначених випадках саме захисту інтересів потерпілої сторони.

Уявляється, що в розглянутих ситуаціях спостерігається певне увиразнення самостійного функціонального спрямування кожної із згаданих у п. 6 ст. 3 ЦК України засад цивільно-правового регулювання (розумності, справедливості й добросовісності), а також конкретизується характер їх взаємодії в межах функціонування механізму цивільно-правової відповідальності. Відповідно: розумність – вимагає брати до уваги конкретні обставини справи і об'єктивні можливості заінтересованих осіб діяти у певний спосіб або відшкодувати завдані потерпілому втрати без шкоди для нормального матеріального забезпечення власної життєдіяльності; справедливість – передбачає визнання переваги таких суспільно значимих інтересів потерпілої сторони, специфіка яких зумовлює допустимість в окремих випадках відступу від урахування виявленої завдавачем шкоди добросовісності й навіть надання належної кредиторіві компенсації за рахунок звернення стягнення у субсидіарному порядку на майно осіб, які з огляду на їх недієздатність не можуть розглядатися як об'єкти правового впливу, або були з незалежних від них причин фізично (психічно) нездатні сприймати чи реалізовувати які-небудь юридичні приписи; добросовісність – вимагає зважати на додержання сторонами, здатними усвідомлювати характер своїх дій і передбачати їх наслідки, належної за даних обставин турботливості щодо прав інших осіб і обачливості у веденні власних справ, а також урахувати юридичну значущість так званої «попередньої вини» правопорушника, який з власної вини створює передумови для наступного, формально начебто «неусвідомленого» і «некерованого», завдання шкоди потерпілому.

Виразне домінування компенсаційного начала є, безперечно, головним серед тих факторів, сукупність яких визначає особливості регульовального впливу механізму цивільної відповідальності та своєрідність окремих режимів застосування її санкцій.

Тому з погляду розумності поняття деліктоздатності доцільно визначати через зв'язок зумовленого дієздатністю інтелектуально-вольового компоненту з абсолютно необхідною для реалізації відповідальності боржника і здійснення захисту кредитора майновою базою.

Першорядну значимість майнової основи деліктоздатності у дещо парадоксальний спосіб підтверджує екстраординарний випадок фактичної (в сенсі приналежності майна, на яке звертається стягнення) відповідальності недієздатного заподіювача позадоговірної шкоди, запроваджений ч. 2 ст. 1184 ЦК. Утім з формально-юридичного погляду, ця особа, звичайно, не перетворюється на повноцінного суб'єкта відповідальності, оскільки, залишаючись безпосереднім заподіювачем шкоди і власником майна, за рахунок якого відшкодовуються втрати потерпілого, вона все одно не набуває самостійного юридичного обов'язку здійснити таке відшкодування. Проте якщо у наведеному прикладі фактична можливість недієздатного суб'єкта компенсувати наслідки посягання на найбільш значимі немайнові блага людини має більшу суспільну вагу, ніж його психічно зумовлена нездатність відповідати за наслідки своїх дій, то тим вагоміші підстави наголошувати на зв'язку деліктоздатності (юридичною передумовою якої є дієздатність) з фактичною наявністю або можливостями набуття майна потенційним суб'єктом відповідальності.

Майновий характер відповідальності, а внаслідок цього і роль майнового забезпечення деліктоздатності так само опосередковано, але достатньо виразно даються взнаки й у особливостях регулювання відносин цивільної відповідальності, що виникають у зв'язку з порушенням зобов'язань неповнолітніми та вчиненням ними та малолітніми позадоговірних деліктів. Так, маючи часткову цивільну дієздатність, малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду (ч. 2 ст. 31 ЦК). Водночас після досягнення повноліття вона може бути зобов'язана судом частково або у повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років життю або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а відповідальні за дії малолітньої особи (батьки, усиновлювачі, опікун, інша фізична особа, яка на правових підставах здійснювала виховання малолітнього) є неплатоспроможними або померли (ч. 5 ст. 1178 ЦК). В наведеному випадку справедливий баланс майнових інтересів недієздатного на момент вчинення делікту суб'єкта, який згодом досяг повноліття та набув повної дієздатності, і потерпілого також зумовлює закріплення законодавцем дещо відмінного від установленого ст. 1184 ЦК виняткового способу захисту найважливіших особистих немайнових благ людини.

Розглянуті норми цивільного законодавства не залишають сумніву в тому, що законодавець свідомий значення майнового забезпечення реалізації цивільно-правової відповідальності, без якого неможливий

ефективний захист прав та інтересів кредиторів, які внаслідок діяння інших осіб зазнають майнових або немайнових втрат. Проте якщо виявленню достатнього майна у неділіктоздатних осіб і осіб, які тимчасово не з їх вини були позбавлені можливості розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними, надається подекуди більше правове значення, ніж наявності дієздатності або можливості здійснювати її належним чином, то тим більше підстав стверджувати, що деліктоздатність відрізняється від дієздатності не тільки за колом обов'язків, які може набувати для себе деліктоздатна особа своїми власними діями – зважаючи на взаємозв'язок деліктоздатності й відповідальності як передумови й результату, логічно зробити припущення про обов'язковість існування майнового підґрунтя деліктоздатності. Така думка знаходить додаткове підтвердження у нормах статей 33, 1179, 1180 ЦК, що регламентують цивільну відповідальність неповнолітніх осіб.

Йдеться про те, що батьки, усиновлювачі, піклувальники неповнолітнього несуть додаткову відповідальність за його зобов'язаннями у разі, якщо у означеного основного боржника не вистачає майна для відшкодування збитків, завданих порушенням договору, або заподіяної цим неповнолітнім позадоговірної шкоди, і вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Особливо примітним є те, що аналогічний обов'язок зазначених субсидіарних боржників зберігається й щодо деліктних зобов'язань неповнолітніх, які набули повної цивільної дієздатності та якщо надання їм цієї юридичної властивості сталося за згодою вказаних осіб. Напевно, законодавцеві важко відмовити у логічності підходу, втіленого у вищезгаданих нормах – адже хоча й можна визнати неповнолітню особу повністю дієздатною, однак не можна не зважати на те, що в силу вікових особливостей вона напевно матиме дещо обмежені можливості набувати майно, на яке в разі потреби можна було б звернути стягнення на користь її кредиторів. Цілком узгодженими з такою логікою є й такі умови надання повної цивільної дієздатності, як праця неповнолітнього, який досяг шістнадцятилітнього віку, за трудовим договором, або його діяльне прагнення займатися підприємницькою діяльністю. Наведені обставини уявляються достатньо значимими для того, щоб припущення про високу ймовірність існування надійних джерел для самостійного погашення зобов'язань неповнолітніх з повною дієздатністю було покладено в основу визначення їх правового статусу, в тому числі й як можливих суб'єктів відповідальності.

Отже, захист цивільних прав та інтересів шляхом надання кредиторів справедливої компенсації за завдану йому майнову та немайнову шкоду неможливий без існування певних взаємопов'язаних юридичних і матеріальних передумов: по-перше, наявності у потенційного суб'єкта відповідальності належної дієздатності, що в разі вчинення правопорушення спричинює перехід цього учасника цивільних відносин в юридичний стан зобов'язаної особи в охоронних правовідносинах за участі конкретного потерпілого; по-друге – фактичної наявності у боржника майна, за рахунок якого може бути виконаний його обов'язок у відносинах відповідальності. У зв'язку з останнім чинником неабиякої ваги набуває питання про власне майно зобов'язаної особи, що може слугувати ресурсним джерелом для задоволення законного інтересу потерпілої сторони, або, принаймні, існування достатніх підстав для розумних очікувань щодо набуття потенційним суб'єктом відповідальності майна, на яке у більш-менш визначених за часовими рамками майбутньому можна буде звернути стягнення за позовами кредиторів.

Викладене дає підстави для таких висновків.

1. Для визначення змісту деліктоздатності суб'єктів цивільного права та її співвідношення з цивільною дієздатністю ключове значення мають засади справедливості, розумності й добросовісності.

2. Об'єктивним підґрунтям для виокремлення в структурі цивільної правосуб'єктності такої властивості як дієздатність є розумно обґрунтоване припущення щодо здатності особи слідувати велінням добросовісності, а деліктоздатності – також і аналогічне припущення про спроможність особи набувати майно у власність внаслідок власної трудової або підприємницької діяльності. Крім того, засади розумності й справедливості передбачають можливість звернення у виняткових випадках стягнення на майно осіб, які вчинили цивільне правопорушення у стані фактичної або юридичної неділіктоздатності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288.

2. Чантурия Л. Л. Введение в общую часть гражданского права (сравнительно-правовое исследование с учетом некоторых особенностей постсоветского права) / Л. Л. Чантурия. – М. : Статут, 2006. – С. 121.

3. Харитонов Є. О. Поняття й елементи дієздатності фізичних осіб / Є. О. Харитонов // Цивільне право України : підручник : в 2-х т. / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. – Х. : Одиссей, 2008. – Т. 1. – С. 114.

The article discusses role and interaction of the principles of justice, reasonableness and good faith in context of determining the content of the delict capacity for offender of victim's subjective civil rights and the realization of civil liability functions.

В статті розкриваються значення й особливості взаємодії принципів справедливості, розумності й добросовісності в контексті визначення змісту деліктоздатності порушителя суб'єктивного цивільного права потерпілого й реалізації функцій громадянсько-правової відповідальності.